

**Svenska kyrkans forskardagar i Uppsala
17-18 oktober 2005**

Seminariepass I: 5 Teologi och kultur

FILM OCH EXISTENTIELLA FRÅGOR

En empirisk studie om betydelsen av film
i människors liv med kulturkognitiv inriktning.
Axplock ur ett enkätresultat och djupintervjuer.

Tomas Axelson

Högskolan Dalarna, www.du.se

e-post: tax@du.se

telefon: 023 – 77 82 76 arb, 0703 – 39 82 76 mob

personlig hemsida: <http://users.du.se/~tax/>

Handledare: Alf Linderman
Uppsala universitet

Vad är det egentligen som är viktigt i livet? Hur känns det att leva? Hur ser drömmen om ett gott och lyckligt liv ut? Den sortens frågor ställs av livsåskådningsforskare i Sverige som undersöker hur människor i vardagslivet hanterar livsfrågor (Bråkenhielm 2001: 7) Men på vilket sätt kan medier i allmänhet och spelfilm i synnerhet vara inblandade i människors många sätt att hantera ovanstående livsfrågor? Det står i centrum i detta kapitel om film som möjlig arena för bearbetning av existentiella frågor.

Vid en återblick på de senaste 50 åren kan man konstatera att biografbesöken har minskat dramatiskt sedan 1960-talets början då biobranschen hade 40 miljoner biobesök per år. En bottennotering nåddes 1993 med knappt 15 miljoner biobesök per år. Under tio års tid har dock besökssiffrorna för bio vänt uppåt och översteg år 2003, 18 miljoner biobesök. Under 2004 bröts dock denna uppåtgående trend med en minskning till 16 miljoner biobesök och besöksfrekvensen till biograferna ser ut att fortsätta tappa mark under 2005.

Filmutbudet och sättet att se film förändras dock. Filmtittandet sker idag inte bara på den traditionella biografen utan kanske framför allt via en framväxande hyr- och köpfilmmarknad och kommersiella TV-filmkanaler. Fördjupar man sig i svenska filminstitutets utmärkta statistik över publiksiffror och filmvanor kan man konstatera att en intressant tyngdpunktsförskjutning accentuerats under det senaste åren beträffande konsumtion av film. Under år 2004 har den snabbt växande DVD-marknaden ökat till ca 17 miljoner sålda eller uthyrda DVD-filmer. Lägg till ca 8 miljoner sålda eller uthyrda VHS-kassetter och vi har i Sverige en hyr- och köpfilmmarknad på 25 miljoner filmer enligt filminstitutets statistik för 2004.

Detta år byter således biografen och DVD-skivan plats i täten som medium för tillägnelse av film. Fler tycks se film på DVD än på bio. Lägg därtill ett växande antal filmfestivaler runt om i Sverige för att inte nämna de 15 miljoner nedladdningar av film som antipiratbyrån uppskattar laddas ned från nätet varje år. När det gäller statistiken för antalet sedda filmer bör man dock ha i åtanke vid köpfilmmarknaden samt vid nedladdning av filmer att vissa av de köpta och nedladdade filmerna stannar vid att vara just köpta och nedladdade. Filmerna kan bli liggande och aldrig tittade på. Men med denna reservation går det ändå att konstatera att film som medium står sig mycket väl i en jämförelse med det tidiga 60-talets publiksiffror. De skönjbara tendenserna i filmstatistiken ger mig som forskare en bild av ett medium som är kommersiellt och kulturellt mycket dynamiskt och ett medium som befinner sig i ett levande samspel med en publik som ger filmen ett större och alltmer betydelsefullt utrymme i vardagen.

Forskning media - religion

Inom ämnet religionssociologi i Sverige har ett antal studier orienterat sig mot skärningspunkten mellan media, meningsskapande och kultur. I ett sekulariserat samhälle där religion och religiösa urkunder inte längre dominerar som inspirationskälla för formandet av grundläggande verklighetsuppfattningar eller som en auktoritet att bryta sina egna uppfattningar emot finns istället ett kaleidoskop av symboliskt material i olika medier tillgängliga som en resurs för formandet av den egna identiteten. Viktiga vetenskapliga bidrag har formulerats av olika religionssociologer där TV-program, populärmusik eller datormedierad kommunikation varit föremål för religionsvetenskapliga studier. Mer eftersatt inom religionsvetenskap är en genomarbetad förståelse av spelfilm som kommunikationsform men intresset för detta medium är växande bland religionsvetare. Teologen Margret Miles argumenterar för det nödvändiga att studera populärkulturell film som en av många röster i den komplexa sociala väven när man vill undersöka samtidens konstruktion av attityder och värden eftersom filmen har en stor räckvidd och är tillgängliga för den breda publiken. Parallellt med massmediernas framväxt under 1900-talet frigör sig människor från kyrklig dominans och kontroll och blir självständiga mediekonsumenter.

Församlingar och kyrkogemenskaper blev filmpublik när spelfilmen kom att etablera ett nytt offentligt rum med underhållning som förtecken och där värden och värderingar stipuleras, cirkuleras, debatteras och omformuleras. (Miles 1996: 14)

Filmer är estetiskt och känslomässigt kraftfulla fenomen och kan också som sådana gripa in i en människas existentiella reflektioner. Bland forskare i Norden kan Sofia Sjöo i Åbo nämnas som arbetar med ett avhandlingsprojekt om kvinnliga frälsargestalter i science-fictionfilm eller Hege Rosså i Norge som ingått i det stora internationella forskningsprojektet om *Sagan om ringen*-trilogin och meningsprocesser knutna till mottagandet den filmen fick hos sin publik världen över.

I en antologi i bokförlaget Cordias regi år 2005 tas ett samlat grepp där en rad forskare och författare skriver om film och religion ur flera perspektiv (Axelson & Sigurdson, 2005). Ola Sigurdson, systematisk teolog i Göteborg flyttar fram positionerna för teologi i mötet med film och utvecklar tematiska perspektiv relaterat till film. Astrid Söderbergh Widding, professor i

filmvetenskap i Stockholm bidrar till fältet film och religion när hon diskuterar filmmediets specifika förutsättningar att gestalta det osynliga i det synligas medium *par excellence*.

Att film och religion alltmer tycks befrukta varandra kan illustreras ytterligare. Örebro Teologiska högskola ger kurser som Gud i kulturen och Konsten att se film – om teologi och tolkning. Svenska kyrkan engagerar sig i Göteborgs filmfestival och arrangerar Söndagsbio. Högskolan Dalarna arrangerar Existentiell filmfestival i Falun i samarbete med Sigtunastiftelsen och Studieförbundet Bilda i en ny form av offentligt samtal utifrån filmens potential som existentiellt tilltal.

Film och meningsskapande - ett empiriskt exempel

Utifrån intresset för film och vilken roll film kan spela i unga människors liv som en av flera faktorer som bidrar till individens sociala och kulturella orientering i samtiden vill jag presentera en undersökning om filmvanor och betydelsen av film i människors vardagsliv. Materialet består av en kvantitativt orienterad enkätundersökning samt kvalitativt orienterade individuella djupintervjuer. Enkäten genomfördes hösten 2002 och vintern 2003 med 180 studenter vid högskolan Dalarna och djupintervjuerna genomfördes under 2004. Denna undersökning kan betraktas som en mindre pilotstudie för att ge underlag och uppslag till fortsatt forskning kring film och existentiella frågor. Enkätundersökningen utger sig inte för att vara statistiskt representativ för svenska folkets filmvanor. Men då resultatet på en del punkter ligger relativt nära resultatet i större undersökningar om filmvanor så kan den ge fingervisningar om samband som kan vara giltiga utanför denna begränsade studie.

Förutom en kort sammanfattning av enkätmaterialen vill jag lyfta fram ett par individer som personligt får träda fram ur materialet och berätta om sin egen favoritfilm och hur den relateras till det egna livet. Enligt Nordicoms Mediebarometer om svenska folkets medievanor gör ungefär 30% av Sveriges befolkningen i sin helhet minst ett biobesök under en genomsnittlig månad. (Nordicom 2003: 63) Detta kan jämföras med enkätgruppen i min undersökning där 41% ser minst en film på bio en genomsnittlig månad. Min undersökningsgrupp ligger således lite högre i filmkonsumtion än riksgenomsnittet vilket också kan förväntas då underlaget i denna studie består av studenter, dvs relativt unga människor, och där cirka hälften dessutom är mediestudenter. En kvalificerad gissning är att dessa har medievanor som är annorlunda än ett riksgenomsnitt både utifrån åldersstrukturen med yngre deltagare i studien och med för många ett aktivt medieintresse inom ramen för en medieutbildning. Könsfördelningen var ganska jämn

med en majoritet kvinnor 53% mot 47% män. Åldersmässigt var 70% födda på 1970- och 1980-talet. Majoriteten av de svarande var således under 30 år vid enkätens genomförande.

Tendensen för hela riket att den stora konsumtionen av film inte äger rum på bio utan sker via TV, DVD, video eller dator är tydlig även i min undersökning. I enkätmaterialen finns det grupper som ser mycket film. En majoritet i studien – två tredjedelar – uppger att man ser mer än 10 filmer i månaden. Var femte person i enkätunderlaget anger att vederbörande ser mer än 20 filmer per månad. Sedan finns det en liten grupp filmslukare – ca 10% av materialet - som uppger att de ser ca 30 filmer eller fler per månad, storkonsumenter som i genomsnitt med andra ord ser minst en film om dagen. Oavsett hur representativt detta är för en större population så ger det en fingervisning om att vissa grupper av individer ger film en påtagligt stor plats i det egna vardagslivet och att enstaka individer ger film en synnerligen framskjuten funktion i tillvaron.

Men vilken funktion? Den frågan ville jag ställa både som forskare och som filmälskare i en ambition att ringa in något av filmens mångdimensionella dragningskraft och filmens förmåga att engagera individen på flera nivåer. Ett perspektiv som varit styrande för mitt sökarljus utgår ifrån rubriken på detta kapitel; film, livsåskådning och identitet. Jag har velat fördjupa mig i frågan huruvida film har förmågan att beröra individens bearbetning av livets existentiella frågor, dvs filmmediets meningsskapande potential på ett mer personligt plan.

Underhållning, starka känslor och reflektioner

I enkäten ställer jag en rad frågor om film och vad som uppfattas väsentligt med film, alltifrån att fly vardagen en kort stund, att få tillfälle att vara tillsammans med vänner eller att få fördjupa sig i filmskapandet som konstnärlig process. I en första överblick över enkätsvaren framträder en intressant rangordning om vilken funktion film kan ha i vardagslivet. Film är ett formidabelt underhållningsmedium. Men en stor majoritet menar också att film ger starka upplevelser med förmåga att beröra på djupet. I andra hand har film en förmåga låta individen tillfälligt ta paus och glömma vardagslivet för ett ögonblick, sjunka ner i sig själva en stund och locka till reflektion över livet på egen hand eller tillsammans med andra. Betydligt mer underordnat är filmtittande som stimulans för konstnärliga reflektioner om film som berättande medium, dvs. ett metaperspektiv på filmmediet som sådant. Man skulle kunna förvänta sig att denna dimension hade en starkare ställning med tanke på att många i undersökningen är mediestudenter. Denna aspekt är troligtvis ännu mer underordnad människors filmtillägnelse om man gjorde en representativ studie över filmvanor och betydelsen av film. Filmens attraktionskraft är

uppenbarligen möjligheten att låta sig fångas in av en berättelse som suger tag i en. När man summerar unga människors filmtittande så framträder således film som en viktig källa till känslomässiga upplevelser i första hand och reflektioner om tillvaron i andra hand. I en diskussion om betydelsen av Internet och datormedierad kommunikation och traditionella medier som bla TV-tittande, så gör medieforskaren Tobias Olsson en poäng av att de traditionella medierna fortfarande står mycket starka som mer integrerade i vardagsrutinerna jämfört med användningen av datormedierad kommunikation. (Olsson 2002: s 200-2001).

Film är viktigt

Film ges stor vikt i gruppen som helhet. Utöver detta generella intresse för film i svarsgruppen så finns det en intressant nyckelgrupp som har ett särskilt positivt laddat förhållande till film. Omkring en tredjedel av filmkonsumenterna i denna enkätundersökning tycker film är *mycket* viktigt. På en fråga hur viktigt man tycker film är i ens liv kryssar man i det näst högsta eller högsta alternativet, dvs skalsteg 6 och 7 av sju möjliga. Just denna tredjedel anger film och filmtittande som en aktiv del av den känslomässiga och tankemässiga bearbetningen av den egna livssynen på ett mer genomgripande sätt. Vid en korrelationsanalys kan man också identifiera signifikanta samband mellan denna mycket positiva attityd till filmtittande och en rad existentiella frågor om livsmening, moraliska ideal, hållning i livet med mera. När man analyserar denna tredjedel av filmtittarna och undersöker vilka specifika drag denna grupp kan tänkas ha beträffande kön, ålder, bakgrund och trosinriktning kan tendenserna sammanfattas på följande sätt. För det första är det inga tydliga mönster i en enkel ekvation där relationen mellan sådana bakgrundsvariabler som ålder, kön, religiös bakgrund och livsåskådningsprocesser är entydiga. Men vissa linjer kan prövas.

Det är något fler yngre än äldre och något fler icke-gudstjänstbesökare än gudstjänstbesökare som använder biografen och TV-soffan som en plats där existentiella frågor avhandlas. Men ser man till könstillhörighet, religiös bakgrund och socialisation finns knappt någon skillnad. Benägenheten att använda film som bearbetningsarena för livsfrågor ser likadan ut vare sig man är man eller kvinna och vare sig man haft en religiös bakgrund eller ej. Ser man till mitt enkätmaterial så är det således en enskild faktor som tydligt framträder som den som tycks ha ett samband med film som en källa till bearbetning av existentiella frågor. Det är frågan om hur viktigt man uppger att film är i ens liv, dvs hur positivt disponerad man är till film som medium. Om det är en tredjedel som tillhör denna grupp i min pilotstudie så är det en intressant forskningsfråga för framtida forskningsprojekt hur det kan se ut i en representativ population.

Men att en så stor grupp förhåller sig så positivt till film och låter film vara en slags arena för personlig bearbetning av existentiella frågor anser jag ringar in ett fenomen i vår samtidskultur.

Jag vill redovisa hur detta fenomen kan se ut när man låter ett par individer mer personligt få träda fram ur materialet. I två individuella intervjuer ges en kvinna och en man tillfälle att stanna upp och diskutera en enskilt vald film som gjort djupt intryck på det individuella planet. I intervjuerna berättar Peter (fingerat namn) om sin syn på *Sagan om ringen* (2001, 2002 och 2003) och Maria (fingerat namn) beskriver sin upplevelse av 2004 års svenska filmsuccé *Så som i himmelen* (2004).

Teoretiska utgångspunkter - Sociokognitiv teori

Psykologen Jerome Bruner menar att människans tänkande rymmer två varandra uteslutande tankeformer som vi använder för hantering av verkligheten, å ena sidan ett berättelseorienterat betydelsemönster - *narrative mode* - och å andra sidan ett argumentorienterat betydelsemönster - *paradigmatic mode* - som via en vetenskaplig och argumentativ process närmar sig omvärlden. (Bruner 1986: s 11 ff). Det sätt att tänka som dominerar hos människan är enligt sociokognitiv teori det berättelseorienterade genom vilket hon förstår och sorterar den komplexa verklighet som omger henne i varje given stund.

De kognitiva psykologerna Martha Augoustinos och Iain Walker mejslar ut en del av sociokognitiv teori som kallas schema-teori och man lyfter själva fram film som kulturell företeelse med kapacitet att erbjuda individer föreställningsmönster för tolkning av information. De diskuterar ett exempel där en kvinnlig australisk college-student ska träffa en amerikansk college-student och där hon föreställer sig honom enligt vissa filmklichéer som blond och lång, idrotts- och sexintresserad, vill hänga med grabbarna och åker gärna en flashig bil som den rika farsan ställt till förfogande. När hon får höra att vederbörande är mörk, kort, lite klumpig och har glasögon kanske hon aktiverar en annan kliché om college-nörden och gör sig en föreställning om vederbörande. Om hon sedan fick höra att studenten är svart revideras återigen förförståelsen i ny riktning.

En premis i schemateoriskt tänkande utgår ifrån att de kognitiva schemastrukturerna är inlärdade och tillägnade efter social interaktion som för individen resulterar i en personlig repertoar bestående av en lång rad olika tolkningsschema. (Augoustinos och Walker 1995: s 32) För mitt vidkommande med intresse för socialt cirkulerade medieprodukter så är sociokognitiv teori

möjlig att använda på flera sätt. Å ena sidan för en teoretisk förståelse av hur externa tolkningsmönster tillhandahålls av den omgivande kulturen och kan sägas internaliseras som individuell kunskap för livsorientering. Å andra sidan hur individer i mötet med engagerande filmberättelser kontinuerligt förändrar sina internaliserade tolkningsmönster genom en pågående process genom vilken redan existerande schema modifieras och justeras i förståelsen av verkligheten. Min frågeställning handlar om på vilket sätt filmiska berättelser kan utgöra en arena för bearbetning av existentiella frågor hos individen. Kan mötet med spelfilm aktivera, utmana och utveckla individens bearbetning av mera grundläggande frågor av existentiell natur och i så fall hur kan det tentativt gå till?

I Sverige har filmvetaren Per Persson varit den som på allvar adresserat frågan om ett empiriskt psykologiskt perspektiv som en nödvändig orientering inom filmvetenskapen. (Persson, 2003, s 300). Inom medie- och kommunikationsvetenskap är det Birgitta Höijer, professor i ämnet vid Örebro universitet som mest aktivt dragit en lans för möjligheten att empiriskt arbeta med sociokognitiv teori som ett teoretiskt redskap för tolkning av meningsprocesser i publikundersökningar. (Höijer 1995) Jag vill som ett redskap för filmtolkning pröva ett teoretiskt verktyg inspirerat av sociokognitiv teori för en analys av förståelseprocesser och det subjektiva meningsskapandet som äger rum hos individen vid tolkning av spelfilmer.

Schemateoretisk modell för filmtolkning och intervjuanalys

Många forskare sluter upp bakom en modell runt fyra centrala schemakategorier som Taylor och Crocker utvecklat. 1 personschema 2 rollschema 3 självschema och 4 händelseschema. (Taylor & Fiske 1991, Augoustinos & Walker 1995, Waldahl 1998, Höijer 1998b)

Personschema tillhandahåller modeller för kategorisering och lagring av människotyper och karaktärer utifrån en del rudimentära psykologiska principer såsom introvert, extrovert osv. Personschema för individer som står nära, som familjemedlemmar mm byggs upp med hjälp av en lång rad erfarenheter med hög grad av nyanser medan personscheman för individer av mer tillfällig bekantskap kan vara ganska vaga och förenklade. (Waldahl 1998: s 46)

Ett **rollschema** sorterar individer utifrån den yrkesroll och samhällsposition vederbörande intar i en given social kontext. Dessa roller kan vara av tillskriven eller tillägnad karaktär. Vissa roller är behäftade med generella och övergripande föreställningar av stereotyp karaktär där egenskaper tillskrivs rollen utifrån enkel tillhörighet såsom könsroller som man eller kvinna. Andra roller har

att göra med egenskaper individen tillägnar sig genom att arbeta sig in i en viss roll, exempelvis som prima ballerina, prämdragare eller präst.

Självschema är de kategorier vi laborerar med för att organisera föreställningar om oss själva och de specifika och typiska karaktärsdrag vår egen personlighet kan fjädra sig med. Självschema är väl utvecklade föreställningsstrukturer om det egna självets stabila personlighetsdrag och typiska beteenden. (Augoustinos och Walker 1995: s 39) Media har en roll även vid skapandet av självschema genom att ge individen möjlighet att konfronteras med föreställda situationer och alternativa ideal och andra sätta att vara på som inte möter personen i vardagslivet. Medier kan påverka människors självbild såsom individen är, såsom individen skulle vilja vara och såsom individen borde vara. (Waldahl, 1998, s 48)

Ett **händelseschema** organiserar förståelsen och föreställningar om händelser som hjälper oss att förvänta oss ett framtida händelseförlopp i en viss ordning och som hjälper oss staka ut mål och göra planer i våra liv. Vi kan med hjälp av händelsescheman förstå vad som förväntas av oss i en mångfald vardagliga situationer där vi organiserar vår respons på en given situation på ett meningsfullt och socialt adekvat sätt. (Augoustinos&Walker, 1995, s 41)

Birgitta Höjjer kompletterar dessa fyra kategorier med ytterligare två schemasorter utvecklade av Jean Mandler 1984; rumsschema (Scene schemas) och storyschema (Story schemas). **Rumsschema** behandlar vårt sätt att organisera platser i vår omgivning, den fysiska rymd och rumsliga dimension med lägenheter, hus, gator och torg vårt vardagslivet rör sig i. **Storyschema** handlar om den uppsättning föreställningar och förväntningar vi har på hur olika berättelser framskrider och utvecklas. (Höjjer 1998b: s 173) Dessa scheman överlappar i mångt och mycket varandra och Höjjer har i sin forskning argumenterat för att individen i tolkningen av ett medieinnehåll använder sig av flera scheman samtidigt.

Enligt schemateori hanteras all information genom dessa narrativa kategorier, inte bara existentiella frågor utan även all slags vardagsförståelse av omvärlden. En annan aspekt att hålla i minnet är att den specifikt existentiella problematiken kan hanteras inom flera olika av dessa schemakategorier. Jag vill pröva detta som ett redskap för filmtolkning och filmanalys, dvs, vilken mix av mentala scheman aktiveras av respektive individ i en diskussion om en film som enligt egen utsago haft betydelse för vederbörande personligen i upplevelsen av livet och synen på tillvaron och som i olika utsträckning berör existentiella frågor. Jag vill också vara uppmärksam

på huruvida individen utmanas i sin verklighetsförståelse av film och filmtolkning och hur den dynamiken kan förstås med hjälp av sociokognitiv teori.

Existentiella frågor

I valet av begreppsdefinition vid en diskussion om existentiella frågor, livsfrågor eller livsåskådning rör man sig in emot ett komplext område. Existentiella frågor kan hos individen vara fragmentariska, mer eller mindre utarbetade, kanske motsägelsefulla och inte alltid sammanhängande, men ändå utgöra verksamma delar i en aktiv bearbetning av det egna livet och som delar av en antydd övergripande bild av världen och verkligheten. (Bråkenhielm 2001: s 10)

Den empiriska ansatsen i antologin av Bråkenhielm listar 15 centrala livsåskådningsfrågor. Denna uppräknings vill jag omformulera något och definiera en existentiell som en fråga som aktiverar reflektioner om livets villkor för individen, enligt följande: *Varifrån och varthän*. Frågor om varför vi föds, lever och dör. Frågor om livsuppgift och mening. Frågor om skuld och ansvar. *Vad är, vad finns?* Frågor om verklighetens väsen. Frågor om människans väsen. Frågor om kärlekens väsen. Frågor om Guds existens samt frågan *Hur bör man leva?* Vad är rätt. Vad är gott och ont och Moraliska ideal.

I analysen av filmintervjuer söker jag således efter de tillfällen då filmreflektionen berör en existentiell fråga och inom vilken schemakategori individen adresserar denna; personschema, rollschema, självschema, händelschema, rumsschema eller storyschema.

Intervjuexempel

1. Peters film – *Sagan om ringen* (2001-2002-2003) Intervjuad 041115.

Peter är klar med sin lärarutbildning och är vid intervjutillfället hösten 2004, 32 år och arbetar som lärare i en mindre ort i mellansverige. Han är uppvuxen som son till en frikyrkopastor och är en av relativt få i mitt material med denna inriktning, dvs både med en religiös bakgrund och tillhörig en aktiv församlingsgemenskap i sitt vuxenliv.

Peter valde *Sagan om ringen*-filmerna på frågan om en film som gjort djupt intryck i hans liv. *Sagan om ringen*-trilogin handlar om kampen mellan ont och gott där en rad karaktärer utgör nyckelfigurer. I centrum står Frodo som med hjälp av sina vänner Sam, Aragorn och Gandalf tar upp kampen mot den onde Sauron om härskarringen. Denna ring måste tillintetgöras i en vulkaniskt avgrund i Mordors mörka värld för att säkra världens fortbestånd.

Peter har sett alla tre filmerna på bio och har även sett filmerna på DVD. På min fråga om vad som var det mest framträdande draget i historien som fångat hans djupare intresse svarar Peter efter en liten stunds eftertanke. ”... det här att stå fast vid det uppdrag man har fått. Att verkligen stå fast vid det och utföra det man verkligen ska”. Peter lyfter fram karaktären Sam å ena sidan samt Aragorn å andra sidan som uthålligt kämpar för det de har bestämt sig för.

Peter grips av Aragorns osjälviska offerberedskap när han som härförare går mot Mordors port med en liten spillra av en armé mot en överlägsen fiendestycka, allt för att distrahera Saurons allseende öga och ge möjligheten för Sam och Frodo att smyga sig osedda in i Mordors innersta och oskadliggöra ringen. För Peter finns det något mycket stort i Aragorns attityd när han utan säkerhet om utfallet ger sig in i äventyret, utan någon som helst garanti på att det kommer att gå bra. Till det krävs personligt mod som Peter uppskattar, men också andra egenskaper som en vägran att ge upp.

Detta berör honom starkt och har kopplingar till hans egna livsideal och sin syn på sig själv, dvs delar av hans jagideal i ett *självschema*. Men man kan också i detta resonemang se hur ett kognitivt *händelschema* aktiveras i bedömningar av vad som är rimligt och orimligt i en given situation. Jag frågar slutligen om Peter kan göra kopplingar mellan de ideal som han lyfter fram i *Sagan om ringen* och sitt eget liv. Han ser tydliga referenser där han tycker att man kan komma i situationer där man skulle kunna ge upp och strunta i allt men där han anser att man måste hitta nya sätt att se saker, nya sätt att vandra, nya sätt att göra saker. Peter gör också kopplingar till sin tro i sitt liv.

Kampen mellan gott och ont, den finns ju i den kristna tron, helt klart. Och att då kämpa trons goda kamp hela vägen ut.

Går det att se det egna livet genom dessa övergripande tolkande linser och göra referenser till vardagslivets konkreta värld? Det menar Peter absolut att det gör. Självklart har han inte så stora övergripande ansvarsuppgifter som i filmen men han gör en koppling till sin roll som familjefar, att göra så gott han kan, att försöka lösa problem som kan komma upp och försöka göra det på bästa sätt.

En kognitiv aktivering av självschemat är skönjbar med föreställningar om moraliska ideal som normativa och centrala i det egna jaget. Peter lyfter också fram moraliska ideal som viktiga för honom i det egna jaget där han som kristen har att försöka göra vad man kan för att evangeliet ska spridas och Guds rike ska utbredas. Men också föreställningar som fungerar som styrande

ideal och föreställningar som handlar om huruvida Peter också lyckas försöka efterleva dessa ideal.

Förutom ett reflekterande kring dessa moraliska karaktärsdrag berör Peter de fantasieggande och vackra miljöerna som filmteamet byggt upp och som skapat en attraktionskraft kring *Sagan om ringen*-filmerna. Ett jättepallats med en by runt om och väldiga berg i bakgrunden fascinerar och den blåsig miljön runt ett helt hästfolk med landskapets jättevidder i fonden. ”Det är ju hur snyggt som helst!” Ett rumsligt orienterat kognitivt schema aktiveras således också i upplevelsen av *Sagan om ringen*.

Peter reflekterar också över filmerna och det intryck de gjort på honom och konstaterar för sin egen del att filmsviten *Sagan om ringen* inte enbart bekräftat något han själv tycker är viktigt sedan tidigare utan också givit honom tillfälle att fördjupa ett centralt tema på ett personligt betydelsefullt sätt för honom. De existentiella frågor som Peter lyfter fram i ett samtal om filmen *Sagan om ringen* handlar framför allt om *livsuppgift* och *mening*, men också *moraliska ideal* och frågan om *skuld* och *ansvar*. Och dessa frågor bearbetas genom olika kognitiva schema. Ett *rumsschema* aktiveras flyktigt samt ett *händelschema* men mest omfattande aktiveras ett kognitivt *själschema* som innefattar personliga ideal och olika moraliska principer som centrala delar av Peters självbild.

2. Marias film – *Så som i himmelen* (2004) Intervjuad 041014

Maria är student och läser religionsvetenskap. Hon har ett förflutet som uppvuxen i pingströrelsen och är som 26-åring i en aktiv bearbetningsprocess kring sitt liv och sin tro. Hon ifrågasätter kritiskt delar av sitt förflutna samtidigt som hon arbetar för att formulera sitt eget sätt att tro och leva sin livsåskådning.

Maria berättar att i andra filmer så finns det någon enstaka del som gör ett starkt intryck, ett tema, en aspekt, eller vissa scener. Men *Såsom i himlen* kunde hon koppla till hela sitt liv. Berättelsen handlar om två helt olika livshållningar representerade av den auktoritära och överkontrollerande prästen Stig och den musikaliske och frigörande dirigenten Daniel. Mellan dessa två finns en grupp människor engagerade i kyrkokören. Berättelsen blir en kamp mot maktens mörker och där kvinnoporträtten Ingrid, Lena och Gabriella väljer musiken och lusten i en kärlekens frigörelse mot kyrkans rädsla för kropp och liv.

Maria satt klistrad vid filmen och hon funderade mycket efteråt vad den tog tag i och konstaterar att den berör hela hennes syn på livet och hennes egna mål.

...en slags livsvision...att tro på sin dröm...att följa sitt hjärta...att våga vara den man är...att våga stå på sig och våga uttrycka sina åsikter.

Filmen berör Maria på många nivåer, både känslomässigt och tankemässigt och det övergripande budskapet handlar enligt Marias formuleringar om att filmen går rakt in i hjärtat och centrum av hennes egen vision och en dröm om att våga vara rak och ärlig mot andra människor, våga ta emot. Filmupplevelsen sätter Marias inre i rörelse och aktiverar hennes självbild med hennes egna livsideal och tro. Hon lyfter också fram vänskapen och den starka gemenskapen i filmens grupp av människor som bara blir starkare ju längre filmen går.

Filmen fungerar som en inspiration om att vara sig själv mer än vad hon är. På denna punkt både bekräftar och förtydligar *Så som i himmelen* centrala existentiella värden om vad som är meningen med livet, vad som är ett gott liv och vad det innebär att vara människa och söka sig mot vänskap, gemenskap och kärlek i relationer. Filmen hjälper Maria att komma tillbaka till dessa värden när hon ibland svävar iväg i sitt liv och glömmer det som är viktigt. Filmupplevelsen berör således två aspekter av självschemats komponenter, dels vilka dimensioner som är väsentliga i den egna självbild, dels huruvida individen uppfattar sig leva upp till de centralt placerade idealen i självschemat. (Waldahl 1998: s 47)

På en annan nivå formulerar filmen olika utsagor som både bekräftar och utmanar Marias livssyn. Det handlar dels om synen på sexualitet och dels om synen på synd och död. Vissa frågor har Maria sedan tidigare varit inne och snuddat vid som kritiken mot kyrkans skuldbeläggande av sexualitet. Andra frågor kändes nya, som filmens påstående om att det inte finns någon död. Frågan om filmens underliggande kritik mot kyrkans skuldbeläggande av människors sexualitet anger Maria som mycket viktigt. Den kritiken formulerar hon själv också men inte så långtgående och inte så definitivt och skarpt. I filmen formuleras det på ett lite skrämmande sätt samtidigt som det också är väldigt intressant och träffande enligt Maria.

Jag ber Maria sätta in filmen i sin egen livshistoria och hur den placerar sig där. Hon diskuterar sin egen livsprocess och vad som är viktigt just nu och konstaterar att filmen inte kunnat göra samma intryck för några år sedan utan det är nu den haft sådan resonansbotten inom henne, efter psykologistudier och livserfarenheter. Filmen har hjälpt henne hitta tillbaka till kärnan. Och att

det är så skönt för henne att se det på film, det ger en sådan bekräftelse på något hon arbetat med i flera år.

Jag frågar om hon kan uppleva samma bekräftelse i en diskussion med vänner och andra nära relationer. Det tror Maria i viss mån. I en diskussion med kompisar kan också en känsla av stöttning komma eller när hon möter en inspirerande person. Men film griper henne djupare, menar hon nog. Maria beskriver filmers förmåga att fånga henne fullständigt filmens helhet av ljus, ljud, skådespel, ansiktsuttryck och musik.

Så jag sugs liksom bort från verkligheten. Jag glömmer att jag sitter där. Och jag är liksom med själv, nästan i filmen.

I resonemanget om filmen *Så som i himmelen* berör Maria åtskilliga existentiella frågor. Först och främst gjorde den henne verkligen styrkt i sin livsvision. Hon berör frågan om *livsuppgift* och *mening*. Maria diskuterar *verklighetens väsen*, *människans väsen* och inte minst *kärlekens väsen*. I centrum för hela diskussionen placerar Maria sin livsvision om vad som är ett *gott liv*, *moraliska ideal* att leva efter och vad som är livsprinciper som kan fungera som normativa ledstjärnor för goda relationer. På väsentliga punkter bekräftar filmupplevelsen dessa föreställningar. På någon punkt utmanas hon i en riktning hon inte var beredd på men som hon tagit intryck av så som i synen på synd och död, synsätt som problematiserar frågan *skuld* och *ansvar* och som kräver en fortsatt bearbetningsprocess för Maria.

Dessa frågor behandlas mest utförligt genom hennes *själschema* med ett nyanserat resonemang om den egna personligheten olika ingredienser med både medvetna och omedvetna dimensioner. Både vilka ideal hon har i ett självschema inom sig som centrala levande fixstjärnor och hur nära respektive långt ifrån hon befinner sig från att förverkliga dessa ideal i sitt liv. Flyktigt aktiveras ett *rollschema* om hur stereotypa kognitiva föreställningar kring prästrollen kan se ut och vilka avvikelser från denna Maria trots allt är beredd att acceptera utifrån egen erfarenhet.

En reflektion vid mitt arbete med filmintervjuer handlar om min egen teoretiska förförståelse och mitt fokus på existentiella frågor. Heléne Thomsson diskuterar forskarens förförståelse vid vetenskapligt arbete med tolkande och reflexiva intervjuer. (Thomsson 2002: s 51-53) En både teoretisk och metodologiskt fråga handlar om på vilket sätt själva intervjusamtalet mellan mig och en filmtittare skapar ett forum inom vilket en intervjuad individ får tillfälle att fördjupa sin filmupplevelse. Identifierar intervjusamtalet dessa frågor hos den intervjuade eller konstrueras

dessa dimensioner i samtalets möte mellan mig som forskare med en viss förförståelse och filmkonsumenten som tolkande subjekt?

Sammanfattning

Dessa axplock ur ett empiriskt material visar tentativt hur schemateori skulle kunna användas för en diskussion om hur film och filmtillägnelse samspelar med individens inre kognitiva strukturer och med vilkas hjälp existentiella frågor aktiveras och hanteras. För både Maria och Peter aktiveras personliga livsideal som är verkligt levande för båda två. I just deras fall finns en intressant likhet i bakgrunden där båda är uppvuxna i en kyrkligt aktiv miljö. Vissa skillnader kan noteras där Peter berör det rumsliga på ett sätt som Maria inte gör. Maria å sin sida hanterar rollfrågor på ett sätt som inte Peter gör. Men det mest centrala är dock den nyanserade bearbetning av de personliga livsidealen och resonemanget om det egna jaget som filmtilläggnelsen aktiverar. I centrum står självschemat med dess många bottnar.

Föreställningar om den man vill vara å ena sidan samt föreställningar om hur man faktiskt är å andra sidan och den eventuella diskrepansen däremellan dominerar. Peter är inne på detta område och växlar mellan filmens huvudpersoner och deras karaktärsdrag och sin egen förmåga att hantera liknande karaktärsdrag. Detta är ännu mer elaborerat hos Maria som via filmen för ett resonemang om sin personliga kärna och egna livsideal och hur hon kan avvika från dessa då och då i livet men att filmen hjälpte henne tillbaka till dessa vitala och centrala existentiella frågor för henne.

Ett sociokognitivt perspektiv och ett schemateoretiskt analysredskap kan vara ett sätt att konstruera en förståelse för hur medier i allmänhet och film i synnerhet kan bidra med symboliskt material som en resurs för individens bearbetning av livsfrågor. Jämför också Göran Larssons kapitel om film i islams tjänst i denna antologi. Individens inre strukturer länkas samman med utifrån kommande impulser i form av en extern konstnärlig och kulturell produkt - en film - och de inre strukturerna sätts i rörelse och modifieras i en komplex bearbetningsprocess när filmen ges betydelse i den individuella åskådarens liv.

Filmmediet är kollektivt, kulturellt och kommersiellt. Film utgör idag en väsentlig del av vårt samhälles kulturella landskap och berör mer eller mindre medvetet existentiella frågor och laddade önskeföreställningar i vårt samtida symboliska universum. Vad är det egentligen som är viktigt i livet? Hur känns det att leva? Hur ser drömmen om ett gott och lyckligt liv ut?

REFERENSER 050831

Tryckta källor:

- Augoustinos, Martha och Walker, Iain (1995) *Social Cognition. An Integrated Introduction*. London: Sage Publications
- Berger, Peter. och Luckmann, Thomas, (1979) *Kunskapssociologi*, Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Bordwell, David, *Making Meaning. Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.
- Bossius, Thomas (2003) Med framtiden i backspegeln; black metal- och transkulturen: ungdomar, musik och religion i en senmodern värld. Göteborg: Daidalos
- Bråkenhielm, Carl-Reinhold (2001) (red) *Världsbild och mening. En empirisk studie av livsåskådningar i dagens Sverige*. Falun: Nya Doxa
- Bruner, Jerome (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press
- Erstad, Ola, (1998) "Media Literacy among Young People" I *Cultural Cognition. New perspectives in audience theory*. Ed. Höijer, Birgitta och Werner, Anita. Göteborg: Nordicom
- Fiske, S. T. Och Taylor, S. E. (1991) *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Gripsrud, Jostein (1999) *Mediekultur Mediesamhälle*. Göteborg: Daidalos
- Hagen, Ingunn (1998) "Creation of Socio-Cultural Meaning", I Höijer, Birgitta och Werner, Anita. *Cultural Cognition. New perspectives in audience theory*. Göteborg: Nordicom
- Häger, Andreas (2001) Religion, rock och pluralism: en religionssociologisk studie av kristen diskurs om rockmusik. Uppsala: Teologiska institutionen
- Häger, Andreas (2004) Tro, pop och kärlek: en antologi om religion och populärmusik. Åbo: Åbo Akademi
- Höijer, Birgitta (1995) *Genreföreställningar och tolkningar av berättande i TV*. Uppsala: Skriftserien 1995:1, JMK Stockholms universitet
- Höijer, Birgitta, (1998a) *Det hörde vi allihop! Etermedierna och publiken under 1900-talet*. Värnamo: Stiftelsen Etermedierna i Sverige, nr 9.
- Höijer, Birgitta, (1998b) Cognitive and Psycho-Dynamic Perspectives on Reception of Television Narration, i Birgitta Höijer och Anita Werner (red): *Cultural Cognition*, Göteborg: NORDICOM.
- Höijer, Birgitta, (1998c) "Social psychological perspectives in reception analysis." I R.
- Dickinson, O. Linné and R. Harindranath, (red) *Approaches to Audiences*. London: Edward Arnold

- Höijer, Birgitta, "Cultural-Cognitive Perspectives on Communication" Göteborg: Nordicom Review, 21(2),: 2000.
- Larsson, Göran (2002) *Virtuell religion : globalisering och Internet*. Lund: Studentlitteratur
- Linderman, Alf (1996) *The Reception of Religious Television: Social Semeiology to an Empirical Case Study*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Lövheim, Mia (2004) *Intersecting identities: Young People, Religion and Interaction on the Internet*. Uppsala: Universitetsstryckeriet
- Lövheim, Mia (2003) "Religiös identitet på Internet" I Larsson, Göran (red) *Talande tro. Ungdomar, religion och Internet*. Lund: Studentlitteratur.
- Miles, Margaret R. (1996) *Seeing is Believing: Religion and Values in the Movies*. Boston: Beacon Press
- Minsky, M. (1975) "A Framework for Representing Knowledge" I Winston, P. H. (red) *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill.
- Moscovici, Serge (1995) "Från kollektiva till sociala representationer: en kort historik." i Mohamed Chaib och Birgitta Orfali, (red) *Sociala representationer. Om vardagslivets sociala fundament*. Göteborg: Daidalos.
- Moscovici, Serge (2000) *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cornwall: Blackwell Publishers Ltd
- Nordicom (2003) *Sveriges Mediebarometer Göteborg universitet Nr. 1, 2003*.
- Olsson, Tobias (2002) *Mycket väsen om ingenting. Hur datorn och Internet undgår att formas till medborgarens tekniker*. Uppsala: Uppsala University Library
- Park, Jin Kyu (2004) *Constructing the Religious Self through Mediated Meanings: Media Audiences' Discursive Strategies for the Self and Identity*. Paper submitted to the 4th International Conference on Media, Religion and Culture, Louisville, KY, USA.
- Persson, Per (2003) *Understanding Cinema: A Psychological Theory of Moving Imagery*. New York: Cambridge University Press
- Rydin, Ingegerd, (1998) "How Children Make Sense of TV-narratives" I *Cultural Cognition. New perspectives in audience theory*. Ed. Höijer, Birgitta och Werner, Anita. Göteborg: Nordicom.
- Rydin, Ingegerd (2003) red. *Media Fascinations. Perspectives on Young Peoples Meaning Making*. Göteborg: Nordicom.
- Schank, R. C., och Abelson, R. P., (1977) *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Shelley Taylor, J, Crocker. (1981) "Schematic Bases of Social Information Processing." I Higgins, Herman och Mark P. Zanna (red) *Social Cognition: The Ontario Symposium, vol 1*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Sjöborg, Anders (2003) Bibeln i nya medier. Livsåskådningsmiljö och bibeltolkning bland svenska ungdomar. (Diakonivetenskapliga institutets skriftserie, nr 6). Uppsala: Diakonivetenskapliga institutionen.

Sparrman, Anna (2002) *Visuell kultur i barns vardagsliv – bilder, medier och praktiker*. Linköping: Linköpings Universitet.

Sperber, Dan (1996) *Explaining culture. A Naturalistic Approach*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd

Staiger, Janet, *Interpreting films. Studies in th Historical Reception of American Cinema*. Princeton: Princeton University Press, 1992.

Thomsson, Heléne, (2002) *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Thompson, John B. (1995) *The Media and Modernity, A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press

Van Dijk, Teun A. (1998) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: SAGE Publications.

Waldahl, Ragnar, (1998) "A Cognitive Perspective on Media Effects." I Birgitta Höijer och

Elektroniska källor:

www.sfi.se